

Masarykova univerzita v Brně
Filozofická fakulta
Ústav pedagogických věd

Některé vlastnosti osobnosti ve vztahu k výchově a jejím cílům
(Seminární práce z Metod a technik pedagogického výzkumu)

Vladimíra Nováková

Brno 2004

Název výzkumu:

Některé vlastnosti osobnosti ve vztahu k výchově a jejím cílům

Autoři výzkumu: Jan Čáp, Petr Boschek

Klíčová slova: cíle výchovy, faktory osobnosti, rys osobnosti, styl výchovy, rodinná výchova

Charakteristika problému výzkumu

Problematika cílů výchovy má psychologické aspekty: filozofové, pedagogové, politologové aj. různým způsobem formulují, jaký by člověk měl být, které znaky osobnosti či psychické vlastnosti je žádoucí rozvíjet a které jsou naopak nežádoucí. Autoři tohoto výzkumu se pokusili poukázat na to, jak s výchovnými cíli souvisejí některé vlastnosti osobnosti, s kterými se v současné psychologii běžně pracuje; a podle výsledků poslední etapy jejich výzkumu stručně shrnout vztahy těchto vlastností ke způsobu výchovy v rodině. Z mnoha vlastností osobnosti se soustředili na dimenze R. B. Cattella, kterých se užívá v dotazníku HSPQ pro mladistvé, u nás též používaného v poradenské praxi. Dimenze osobnosti se běžně chápou jako proměnné odstupňované čistě kvantitativně, popřípadě někteří autoři se soustřeďují typologicky na dva krajní póly dimenze. Autoři výzkumu se však domnívají, že střední pásmo v dimenzi osobnosti je specifická a důležitá forma vlastnosti osobnosti, která je – alespoň u některých dimenzí osobnosti – příznivější než extrémní, jednostranné formy, a proto je také důležitá z hlediska výchovy.

Termín způsob výchovy vyčleňuje z vysoce složitého souboru výchovných procesů klíčové momenty, zejména emoční vztahy dospělých a dětí, jejich způsob komunikace, míru požadavků na dítě, způsob jejich kladení a kontroly. Projevuje se volbou výchovných prostředků a způsobem reagování dítěte na ně. Dlouholetým výzkumem došli autoři k analyticko – syntetickému modelu výchovy, který zahrnuje několik vzájemně propojených rovin. Jsou to zejména jednotlivé komponenty výchovy otce a matky, komplexní charakteristiky emočního vztahu k dítěti a výchovného řízení; syntetická charakteristika je určena modelem devíti polí. Tento analyticko – syntetický model umožňuje upřesňovat globální typologické vyjádření a vystihnout individuální rozdíly v rámci téhož stylu výchovy. Umožňuje také – na rozdíl od jiných modelů - vystihnout formy výchovy s rozporným řízením a také s rozporným záporně-kladným emočním vztahem k dítěti v rodině. Právě při těchto rozporných formách výchovy dochází nejčastěji k výchovným problémům.

Cíl výzkumu a metoda

Úkolem této etapy výzkumu bylo přispět k vyčlenění některých vlastností, které jsou důležité z hlediska výchovných cílů v naší společnosti. Autoři se soustředili na dimenze osobnosti, které zjišťuje Cattellův dotazník HPSQ. Zvláštní pozornost přitom věnovali střednímu pásmu dimenzí osobnosti v protikladu ke krajním formám na jednom či druhém pólu dimenze. Dále se snažili zjistit, s kterými formami rodinné výchovy jsou spjaty ty formy vlastností osobnosti, které jsou z hlediska výchovných cílů příznivé, a naproti tomu ty, které jsou nepříznivé. Autoři se rovněž pokusili empiricky zjistit, jak se psychologům jeví Cattellovy faktory osobnosti z hlediska výchovných cílů, a srovnat jejich pohled s názory nepsychologů. K tomuto účelu formulovali posuzovací arch, ve kterém byly ve čtrnácti řádcích uvedeny faktory osobnosti, jak je zjišťuje Cattellův dotazník HPSQ. Vlevo byla uvedena zjednodušená slovní formulace kladného pólu, vpravo záporného pólu osobnostní dimenze. Mezi nimi bylo pět polí vyjadřujících jednotlivé stupně dimenze osobnosti. Posuzovatel měl vyznačit, které stupně dimenze považuje za příznivé a které za nepříznivé z určitého hlediska. Autoři požadovali kladné či záporné vyjádření k seznamu psychických vlastností ze tří různých hledisek: 1. zvládání každodenního života, tedy hledisko „životní praxe“ v nejširším smyslu,

2. hledisko morálky a morální výchovy, 3. rozvíjení osobnosti včetně jejího zdraví. Každý posuzovatel tedy vyplňoval tři posuzovací archy, pro jednotlivá hlediska. Měl možnost ponechat bez vyznačení některé řádky nebo některá pole, pokud se domníval, že nejsou z příslušného hlediska ani příznivá, ani nepříznivá. Navíc mohl doplnit další vlastnosti osobnosti, které považuje za důležité. Nakonec měli posuzovatelé ještě za úkol vybrat čtyři až pět dimenzí osobnosti, které považují za zvlášť důležité z příslušného hlediska. Tento úkol splnili jen posuzovatelé-psychologové, kdežto většina nepsychologů jej označila za nereálný. Posuzování probíhalo individuálně při setkání spolupracovníka na výzkumu s posuzovatelem, byly zaznamenány i průběžné a závěrečné poznámky posuzovatelů. Posuzování vlastností osobnosti se účastnilo 60 posuzovatelů, z toho polovina psychologů, polovina nepsychologů. Psychologové byli pracovníci katedry psychologie FF UK v Praze a pražských pedagogicko-psychologických poraden. Nepsychologové pocházeli z renomovaných pražských firem v oblasti obchodního podnikání. Převažovali absolventi vysokých škol (jen dvě osoby měly odborné pomaturitní vzdělání). Obě skupiny byly vyváženy v počtu mužů i žen i ve třech vymezených věkových kategoriích (26 – 35, 36 – 51, starší). Pokud jde o vztah mezi faktory osobnosti a způsobem výchovy v rodině, využili autoři údajů ze svého předchozího výzkumu adolescentů ve věku 15 – 17 let z různých lokalit v Čechách – N= 717 chlapců a 688 dívek.

Hypotézy

Podle dosavadních výzkumných výsledků i zkušeností z praxe autoři formulovali tyto hypotézy:

H1: Z hlediska morálky budou zdůrazněny především dimenze osobnosti, vyjadřující charakter (G – svědomitý x nesevědomitý, Q3 – sebeovládání dobré x slabé).

H2: Z hlediska rozvíjení osobnosti a zdraví se posuzovatelé shodnou zejména ve zdůraznění stability osobnosti (C).

H3: Z hlediska každodenního života bude uvedeno významné široké spektrum dimenzí osobnosti.

H4: U dimenzí osobnosti, vyjadřujících temperament, posuzovatelé kladně zhodnotí střední pásmo, buď samotné, nebo s jedním krajním pásmem (zejména faktory A – společenský x uzavřený, D – vznětlivý x klidný, H – smělý x zranitelný, Q2 – nezávislý x závislý).

H5: Formy dimenzí osobnosti kladně posuzované z hlediska každodenního života, morálky i rozvíjení osobnosti, se ukáží spjaté převážně s kladným emočním vztahem rodičů k dítěti. Formy dimenzí osobnosti záporně posuzované z uvedených hledisek, se ukáží spjaté převážně se záporným emočním vztahem rodičů k dítěti.

H6: Mimo Cattelovy dimenze osobnosti budou uváděny jako důležité zejména aspekty osobnosti týkající se životních cílů a smyslů, hodnotových orientací, zvláště altruismu.

Výsledky

K ověřování prvních tří hypotéz slouží údaje třiceti posuzovatelů psychologů o tom, které faktory osobnosti považují za zvlášť důležité. Neprojevíly se velké rozdíly v posuzování faktorů ze tří hledisek. Empiricky lze rozlišit faktory osobnosti do tří skupin podle globálního posouzení jejich důležitosti sloučením všech tří posuzovacích hledisek: 1. **faktory s maximálním hodnocením důležitosti**, kdy nadpoloviční většina posuzovatelů-psychologů označila faktor za zvlášť důležitý alespoň v jednom z posuzovacích hledisek. Jsou to faktory

C (stabilní x labilní), G (svědomitý x nesvědomitý), Q2 (závislý x nezávislý) a Q3 (s dobrým x slabým sebeovládáním).

2. **faktory s průměrným hodnocením důležitosti:** A (společenský x uzavřený), B (s rozvinutějším x nižším intelektem), O (nejistý x sebejistý) a Q4 (dráždivý x klidný).

3. **faktory s minimálním hodnocením důležitosti,** kdy nejvýše čtyři posuzovatelé (ze třiceti) označili faktor jako zvlášť důležitý alespoň podle jednoho z posuzovacích hledisek, jsou to faktory: D (vznětlivý x klidný temperament), E (dominantní x submisivní), F (bezstarostně nadšený x vážný), H (smělý x zranitelný), I (citlivý x věcný) a J (uzavřený x podnikavě družný).

K hypotéze H1: Faktor G (svědomitý x nesvědomitý) a také Q3+ (sebeovládání) byly nejvýše hodnoceny z hlediska morálky, což podporuje hypotézu. Navíc byl z morálního hlediska vysoko hodnocen také faktor C (stabilita). V tomto smyslu lze hypotézu H1 rozšířit.

K hypotéze H2: Faktor C (stabilita) byl hodnocen nejvýše ze všech faktorů podle hlediska rozvíjení osobnosti a jejího zdraví. To podporuje hypotézu.

K hypotéze H3: Z hlediska zvládání každodenního života a také z hlediska rozvoje osobnosti posuzovatelé-psychologové zdůraznili větší počet faktorů osobnosti. V tomto smyslu je přiměřeně rozšířit hypotézu H3: Široké spektrum dimenzí osobnosti je posuzováno jako důležité pro hledisko zvládání každodenního života a také pro hledisko rozvíjení osobnosti.

K hypotéze H4: Tato hypotéza se týká hodnocení středního pásma temperamentových dimenzí a v souvislosti s tím je nutné shrnout celkové výsledky posuzování různých pásem v dimenzích osobnosti. Každý z našich posuzovatelů vyznačil u každé dimenze osobnosti její příznivé formy symbolem +, nepříznivé formy symbolem -. Součet kladných hodnocení každé jednotlivé formy faktoru osobnosti, zmenšený o součet negativních hodnocení, dává skóre celkového hodnocení příslušného faktoru osobnosti ve skupině posuzovatelů-psychologů a posuzovatelů-nepsychologů. A to odděleně pro hlediska zvládání života, morálka a rozvíjení osobnosti. Posuzovatelé psychologové a nepsychologové se nedostali do zásadního rozporu při posuzování faktorů osobnosti.

Rozdíly v posuzování dimenzí osobnosti podle jednotlivých hledisek: Nejvýraznější rozdíl byl mezi hlediskem zvládání každodenního života a hlediskem morálky, a to zejména u posuzovatelů psychologů. Z hlediska morálky zdůrazňovali převážně střední pásmo v dimenzích osobnosti, z hlediska zvládání života spíše krajní formy.

Hodnocení krajních a naproti tomu ostatních forem v dimenzích osobnosti: Krajní forma v dimenzi byla posuzována jako optimální u méně než poloviny faktorů. Týkalo se to zejména pólů faktorů B+ inteligentní, C+ stabilní, G+ svědomitý, Q3+ s dobrým sebeovládáním a Q4- klidný, a to ještě ne podle všech hledisek hodnocení. U větší části dimenzí byly příznivěji hodnoceny méně vyhraněné, „méně jednostranné“ formy, popřípadě dávali posuzovatelé přednost střednímu pásmu v dimenzi. Střední pásmo bylo zdůrazněno jako optimální forma zejména u faktorů: A (společenský x uzavřený), D (vznětlivý x klidný temperament), E (dominance x submise), F (bezstarostně nadšený x vážný), H (smělý x zranitelný), I (citlivý x věcný) a J (uzavřený x podnikavě družný). V rozporu s hypotézou je posouzení faktoru Q2 (nezávislý x závislý).

Výsledky týkající se vztahu mezi způsobem výchovy v rodině a dimenzemi osobnosti (H5): V stručné, a tím poněkud zjednodušené formulaci lze vyjádřit hlavní výsledky: Mladiství stabilní (C+), svědomití (G+), a s dobrým sebeovládáním (Q3+) uvádějí kladný emoční vztah k dítěti v rodině. Naproti tomu mladistvá labilní (C-), nesvědomití (G-) a se slabým sebeovládáním (Q3-) uvádějí záporný emoční vztah rodičů k dítěti v rodině. Uvedená

zjištění podporují hypotézu H5. **Specifická je situace u faktoru Q2 (závislý x nezávislý).** Nezávislí chlapi uvádějí záporný nebo kladný emoční vztah rodičů k dítěti. Závislí uvádějí extrémně kladný nebo extrémně záporný emoční vztah rodičů k dítěti. Nezávislé dívky uvádějí záporný emoční vztah rodičů k dítěti, závislé charakterizují tento vztah jako kladný nebo extrémně kladný. Tyto údaje odporují naší hypotéze H5.

K hypotéze H6: Pokud naši posuzovatelé doplňovali některé vlastnosti ke čtrnácti předtištěným faktorům, byly to většinou aspekty osobnosti týkající se životních cílů a smyslu, hodnotových orientací, zvláště altruismu, ve shodě s hypotézou. Doplnění údajů však poskytlo jen osm posuzovatelů ze šedesáti.

Návrhy a připomínky k výzkumu

Co se týče posuzovatelů dotazníků, nejsem si jistá, zda počet 60 byl dostačující. Každý z posuzovatelů totiž posuzoval dimenze osobnosti u jednotlivých kategorií na základě svých životních zkušeností. Jsou to však zkušenosti s omezenou platností. Také poněkud nerozumím tomu, proč jako posuzovatelé – nepsychologové byli vybráni pouze lidé z oblasti obchodního podnikání. Myslím si, že kdyby byly v této skupině posuzovatelů zahrnuty i jiné profesní skupiny, bylo by to profesnější. V tomto případě se do posuzování promítli pouze zkušenosti psychologů a obchodníků. Tyto zkušenosti by se měly ověřit dalším výzkumem, pokud možno s pestřejší škálou profesí.

Bylo by také účelné hodnotit nabízené dimenze osobnosti i z jiných hledisek, která jsou ve vztahu k výchovným cílům důležitá: např. hledisko motivace, komunikace, zvládání náročných životních situací atd.

Další připomínka spočívá v tom, že způsob výchovy působí na formování osobnosti a jejich příznivých nebo nepříznivých dimenzí, ale není zdaleka jedinou podmínkou, která formuje osobnost. Zároveň se způsobem výchovy působí také řada kompenzujících a naopak rušivých podmínek.

Z výsledků výzkumu vyplývá, že se vyskytují také nezanedbatelné četnosti osob z rodin s nepříznivým způsobem výchovy v rodině, a přitom s příznivým vývojem osobnosti a naopak. Z toho vyplývá úkol podrobně zkoumat takové atypické formy vývoje osobnosti (námět pro další výzkum).

Dále je také otázkou, zda HSPQ a jiné běžné dotazníky jsou adekvátním nástrojem pro zjišťování optimálnosti jednotlivých dimenzí osobnosti a zda by nebylo vhodné při dalším výzkumu využít spolu s HSPQ ještě jiný osobnostní dotazník a ověřit, zda se výsledky shodují.

Použitá literatura:

1. Čáp, J., Boschek, P.: Některé vlastnosti osobnosti ve vztahu k výchově a jejím cílům. *Pedagogika*, 48, 1998, s. 292 – 303.
2. Čáp, J.: *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha, ISV 1996.
3. Čáp, J., Boschek, P.: Faktory osobnosti adolescentů ve vztahu ke způsobu výchovy v rodině. *Čs. psychologie*, 40, 1996, č. 6, s. 465 – 479.